

De „Bibliotheek over Utrecht”

Het Gemeentelijk Archief op de Alexander Numankade te Utrecht mag zich de laatste jaren in een grote belangstelling verheugen. Steeds meer Utrechters, geïnteresseerd in het verleden van hun stad, weten de weg naar dit moderne archiefgebouw te vinden. Velen reeds hebben zich in de leeszaal gebogen over door ijverige ambtenaren aangedragen resolutieboeken, transportregisters of notarisprotocollen. Om nog maar te zwijgen van de kerkelijke doop-, trouw- en begraafregisters, reeksen die zoveel aftrek vinden dat, om hun bestaan te rekken, tot microfichering moest worden overgegaan.

Anderen hebben tot hun niet geringe vreugde ontdekt, dat de gemeente tientallen jaren een oude bouwtekening van hun huis zorgvuldig heeft bewaard en voor een luttel bedrag bereid is, hen in het bezit te stellen van een fotocopie daarvan.

Maar ook is het velen reeds bekend, dat achter de grauwe depotmuren meer te vinden is dan de talloze archieven en archiefjes van de stad Utrecht, haar kerken, kloosters, gasthuizen en zoveel andere instellingen en verenigingen die eens binnen haar muren waren gevestigd. Zij zijn op het spoor gekomen van de prentenverzameling en hebben gemerkt hoe gemakkelijk men daar de tijd vergeet. In het Maandblad van 1971 (p. 87) is op deze aantrekkelijke afdeling al eens de aandacht gevestigd.

Nu is het de beurt aan de „Dritte im Bunde”: de „Bibliotheek over Utrecht”, nog dieper weggestopt in het gebouw dan de prenten en foto's en dus nog moeilijker te vinden. Trouwens, geen pijlen of borden wijzen de weetgierige bezoeker de weg. De bibliotheek bevindt zich, evenals de archieven, in een van die ruimten waar de kille rust van het „verboden toegang” heerst. Maar al mag men de depots niet betreden, er wordt wel alles aan gedaan de daar bewaarde schatten tot het publiek te brengen. Tentoonstellingen, excursies en lezingen zijn evenzovele gelegenheden om een keuze uit de bibliotheek „aan den volke” te tonen, terwijl de leeszaalbezoeker met behulp van de systematische catalogus zich een indruk kan vormen van het volledige boekenbezit en alles kan aanvragen wat zijn interesse heeft.

Verskil tussen archief en bibliotheek

Daar op de leeszaaltafels ontmoeten de archief- en bibliotheekstukken elkaar dagelijks en liggen ze broederlijk naast en op elkaar. Geen wonder, dat ze dan ook vaak dóór elkaar worden gehaald.

Want waar ligt eigenlijk de grens tussen archief en bibliotheek? Waar deze twee ogenschijnlijk zo verwante verzamelingen onder één dak verenigd zijn en zo nauw „samenwerken”, heeft het zin een antwoord op deze vraag te zoeken.

Zonder een stukje theorie komen we er dan echter niet uit.

Een archief is een „gegroeid” geheel van bescheiden die ambtshalve worden ontvangen of

Titelblad van „Den oprechten Utrechtschen Almanach”, 1680.

(Bibl. over Utrecht nr. S 3258/7086)

opgemaakt door een bestuur of een zelfstandig handelende functionaris en die naar hun aard bestemd zijn om onder dat bestuur of die functionaris te berusten. Een archief is dus het product van een administratie. Sinds de middeleeuwen heeft het Utrechtse stads-

bestuur elke resolutie en handeling van enige betekenis aan het geduldige perkament of papier toevertrouwd. Onder de handen van de „stads-schriver” en de „scepenclerc” ontstonden de Raads Dagelijkse Boeken (vroedschapsresoluties), de kameraarsrekeningen, de buurspraak- of luidboeken, de transportregisters en criminele sententies. Dit bescheiden begin van het Utrechtse stadsarchief groeide in de loop der eeuwen uit tot de papierlawine van deze tijd, waarin de dagelijkse besluiten en handelingen van een gecompliceerd bestuursapparaat alleen nog maar is bij te houden door een legertje stenotypistes. Zo ontstaat een archief „vanzelf” en zo dreigen de archieven van vandaag de dag de archivaris boven het hoofd te groeien, waardoor deze zich geconfronteerd ziet met de netelige, maar zeer dwingende vraagstukken van de archiefvernieuwing.

Een bibliotheek komt anders tot stand en wel door selectie. Hier gaat het om stukken, door koop, ruil of schenking verkregen en door de bezitter bijeengebracht naar eigen behoefte, smaak en inzicht. Een bibliotheek is een verzameling.

Ook de bibliothecaris ziet in onze tijd een lawine op zich afkomen, maar hij is geheel vrij om alleen datgene op te nemen wat hem interesseert, en zich van al het andere niets aan te trekken.

Grensgebied

Natuurlijk bestaat de bovengesignaleerde verwar- ring alleen daar waar archief en bibliotheek elkaar zeer dicht zijn genaderd: in het grensgebied tussen beide.

Het zal niemand bevreemden, dat de notulen van de raadsvergadering van bijv. 4 september 1883 in het stadsarchief van 1850-1910 worden be- waard, maar hopelijk zal het nu evenmin verbazing wekken, dat de gedrukte verslagen van diezelfde vergaderingen uit de bibliotheek moeten komen. Deze waren nl. niet „bestemd om onder het be- stuur te berusten”, integendeel het stadsbestuur wilde ze juist verspreiden, ze publiceerde ze. En

om dezelfde reden vond het Groot Placaatboek, waarin Van de Water in 1729 alle in zijn tijd nog te achterhalen provinciale en stedelijke verordening- en, reglementen en instructies bijeenbracht, een plaats in de stedelijke boekerij, terwijl men voor de oorspronkelijke tekst van deze publikaties naar de archieven, d.w.z. naar de buurspraakboeken en de publikatieboeken wordt verwezen.

Om nog even in dit grensgebied te blijven, wat Van de Water deed ten opzichte van de stedelijke en provinciale publikaties, deden anderen met de stadsrekeningen en de rechterlijke en kerkelijke archieven. Zij verzorgden bronnenpublicaties, waar- door de vaak moeilijk te ontcijferen archivalia binnen het bereik van een groter publiek kwamen. De namen van deze archiefkenners duiken in de Utrechtse bibliotheek overal en steeds weer op: Burman, Van der Monde, Dodt van Flensburg, Van Asch van Wijk, Muller, Calkoen... allen stad- genoten uit de 19e en 20e eeuw, die uren, nee jaren van hun leven tussen de stoffige archieven op het stadhuis of, na 1883, in het gebouw aan de Drift hebben gesleten en samen een macht aan historisch materiaal bijeengarden om het daarna te transponeren tot bibliotheekstukken. Dat trans- poneren hield niet meer in, dan de gevonden tek- sten ongewijzigd uit te geven, al of niet van commentaar voorzien.

Anderen echter verwerkten hun opgedolven vond- sten in populaire of wetenschappelijke beschou- wingen en verhalen, en ook deze resultaten kwamen in de bibliotheek terecht. Zo groeide de „Bibliotheek over Utrecht” uit tot een steeds rijkere hulpbron voor de archiefbezoeker, die het wel uit zijn hoofd zal laten een onderzoek te be- ginnen, zonder de catalogus van de bibliotheek te hebben geraadpleegd. Want voor overbodige arbeid is een mensenleven te kort, althans volgens wes- terse begrippen. En zo kan men deze boekerij ook beschouwen als een handreiking van de vroegere onderzoeker aan de huidige. Zij bewaart de resul- taten van eeuwenlange archiefstudie.

Reclame van
schoenen- en
laarzenmagazijn
B. A. Möller Theys,
Choorstraat nr. 1,
vóór 1891
Choorstraat nr. D 20.
(Bibl. over Utrecht
nr. 2407**/5473**)

Toch dateert de „Bibliotheek over Utrecht” pas uit het jaar 1881. Voordien bestond er wel een stadsbibliotheek, maar geen bibliotheek die de naam „Bibliotheek over Utrecht” waardig was. Aan de archivaris mr. S. Muller Fz. komt de eer toe, deze te hebben losgemaakt uit het stedelijke boekenbezit dat hij bij zijn komst in 1874 op het stadhuis aantrof. Hij vond daar een verzameling boeken „zonder vast plan, uit verschillende bestanddelen en als door het toeval samengebracht”, zoals hij memoreert in zijn inleiding op de systematische catalogus van 1881. „Alleen de stedelijke administratie vond daar wat zij noodig had; het publiek bezat in de academische bibliotheek een oneindig vollediger hulpbron voor studie en zou zich stellig nooit tot deze verzameling wenden, waar geen enkel onderdeel behoorlijk vertegenwoordigd was”.

De „academische bibliotheek”, dit even terzijde, had haar ontstaan te danken aan een nog oudere stadsbibliotheek, die, gevormd uit in de hervormingstijd opgeëiste kloosterbibliotheken en enkele latere schenkingen, en geborgen in het koor van de Janskerk, eeuwenlang een kwijnend bestaan had geleid. Toen echter in 1815 de stedelijke academie tot Rijksuniversiteit werd verheven, schonk het stadsbestuur ook de bibliotheek aan het Rijk, die daardoor de basis van de huidige Universiteitsbibliotheek werd.

Maar welke oplossing vond Muller in 1881 voor de toenmalige stadsbibliotheek? Bij nadere beschouwing constateerde hij, dat reeds talrijke boeken betreffende de stad Utrecht, die van nut konden zijn voor de studie van haar geschiedenis — waaronder bovendien vele zeldzame exemplaren —, ten stadhuis aanwezig waren. Daar was iets mee te beginnen. Door deze te scheiden van de rest van het boekenbezit ontstond de „Bibliotheek over Utrecht”.

In 1881 telde deze bibliotheek 4000, in 1906 ruim 7000 en thans ruim 14000 titels.

De huidige systematische catalogus is in principe nog steeds die van 1881. Een nieuwe systematische en een alfabetische catalogus zijn in voorbereiding.

Eenheid in verscheidenheid

Sinds Muller is de doelstelling van de bibliotheek eigenlijk steeds dezelfde gebleven: het bijeenbrengen van alle gedrukte of geschreven materiaal (uitzonderd archiefbescheiden), dat voor de geschiedenis van Utrecht van belang kan worden geacht. Hieruit blijkt wel, dat de bibliotheek veel meer bevat dan bronnenpublicaties en historische geschriften, gebaseerd op archiefstudie. Om u een idee te geven van de rijk geschakeerde inhoud volgt hier een willekeurige greep: de in vroeger eeuwen zo populaire almanakken, boordevol ge-

gevens over de jaar-, paarden- en beestenmarkten, het varen der trekschuiten, het rijden der postwagens, het luiden van de poortklok etc.; de studenten Almanakken; alle 19e en 20e eeuwse Utrechtse dagbladen, een enkele zelfs teruggaande tot diep in de 18e eeuw, toen de „dagbladen” nog niet dagelijks verschenen; jaarbeurs- en tentoonstellingscatalogi, adresboeken en telefoongidsen, dienstregelingen en tarievenlijsten van het openbaar busvervoer, plakboeken van burgemeester Fockema Andreae (1914-1933), reclamemateriaal uit de 19e en 20e eeuw en een kostelijke pamflettenverzameling uit de patriottentijd en de Bataafse Republiek.

Daarnaast is er ook nog heel wat geschreven materiaal aanwezig. En daarmee doelen we niet in de eerste plaats op de handschriften uit lang vervlogen tijd, toen de boekdrukkunst nog moest worden uitgevonden. Voor de met miniaturen en initialen verluchte handschriften uit de Middeleeuwen kunt u beter uw heil zoeken op de Universiteits Bibliotheek waar, zoals boven reeds bleek, alles wat de stad Utrecht op dit terrein eens heeft bezeten, is ondergebracht. Trouwens dit geldt ook voor de vroegste drukken, de zogeheten wiegedrukken of incunabelen. De „Bibliotheek over Utrecht” kan slechts op enkele post-incunabelen bogen, waarvan de belangrijkste en fraaiste is „Die cronycke van Hollandt, Zeelandt ende van Utrecht...” uit 1517, beter bekend onder Vrieslant... Met die cronike der bisschoppen de benaming „Divisiiekroniek”.

Maar ook nadat de boekdrukkunst tot de gewoonte zaken van de wereld was gaan behoren, werd nog dagelijks naar pen en inkt gegrepen. Tal van geschreven kroniekjes en dagverhalen kan men tussen het vele drukwerk aantreffen, naast geschreven studies, vaak verlucht met eigenhandig getekende voorstellingen en afbeeldingen, kennelijk opgezet voor eigen genoegen en gebruik in kleine kring, zoals de wapenboeken van Buchelius en Van Engelen en het alleraardigste boekje „Utrecht, historische bijdragen” van C. W. Wagenaar.

Dan zijn er nog de dikke portefeuilles met aantekeningen van de veelschrijver N. van der Monde, boekhandelaar en uitgever van beroep, die bekendheid verwierf door zijn driedelig standaardwerk „Geschied- en oudheidkundige beschrijving van de pleinen, straten, stegen, waterleidingen, wedden, putten en pompen der stad Utrecht” (1844-1846), dat te zamen met het „Tijdschrift voor geschiedenis, oudheden, merkwaardige bijzonderheden en statistiek van Utrecht” (1835-1843) nog steeds bij de liefhebbers van Utrechts geschiedenis genoteerd staat als een onuitputtelijke bron van topografische en historische gegevens.

Beroemd en berucht zijn op het Gemeentelijk Archief de handschriften van jhr. ir. G. G. Calkoen

(1857 - 1935), een groot archiefkenner die uit gebrek aan zelfvertrouwen, angst voor kritiek of uit welke overwegingen ook, in zijn Utrechtse tijd nooit tot publiceren is overgegaan. Hij liet een reeks van manuscripten na, merendeels handelende over belangwekkende Utrechtse monumenten, met name over de kapittelkerken. Calkoen is beroemd in de kring van Utrechtse geschiedvorsers om de schat van gegevens die hij verzamelde; maar om zijn handschrift is hij berucht. Th. Haakma Wagenaar zegt daarover in het jaarboekje van Oud-Utrecht van 1937: „Hoe verder hij in het labyrinth van archivalia doordringt... hoe kleiner wordt zijn handschrift, men zou het haast wijten aan de perspectief”. Op het Gemeentelijk Archief zijn van de meeste van deze geschriften getypte kopieën aanwezig. Dit om u gerust te stellen.

Periodieken

Een afzonderlijke vermelding verdient nog de periodiekenverzameling. Dank zij de waakzaamheid en activiteit van de tegenwoordige bibliothe-

caresse, mevrouw C. F. M. J. Schimmelpenninck van der Oye-Van Dam van Isselt, is deze collectie de laatste jaren in omvang sterk toegenomen. Haar speurzin bracht haar op het spoor van vele kerkelijke, verenigings- en wijkbladen, personeelsorganen en jaarverslagen van banken, ziekenhuizen, onderwijs- en culturele instellingen, kortom van blaadjes die maar al te vaak van de brievenbus regelrecht naar de prullemand verhuizen.

Is het werkelijk de moeite waard dit allemaal te achterhalen en te bewaren? Op het Gemeentelijk Archief zegt men daar „ja” op. Daar verwacht men, dat over tien, twintig jaar, dit vluchtige materiaal gretig aftrek zal vinden, wanneer het erom gaat de Utrechtenaren van de jaren zeventig op heterdaad te betrappen in hun denken en doen.

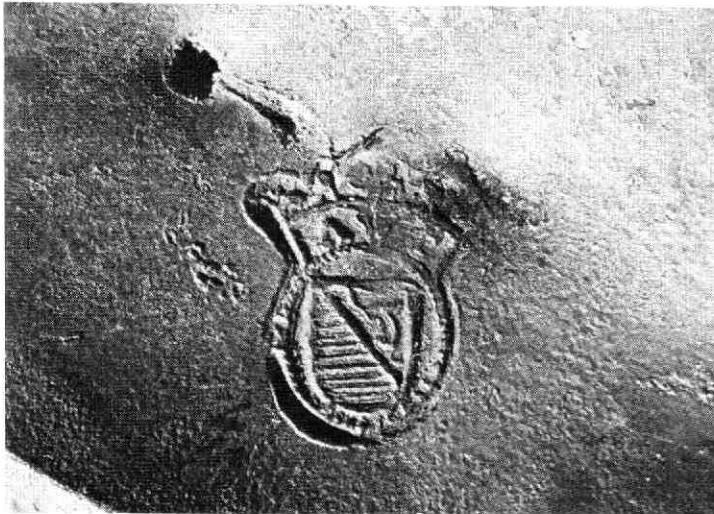
Mochten er onder u, lezers, abonnees schuilen van dit soort lectuur, waagt u er dan eens een telefoontje aan. Het Gemeentelijk Archief (tel. 711814) wil graag als uw prullenmand fungeren!

J. G. Riphaagen

Een tinnen lepel uit de Oude Gracht

Behalve de in het vorige Maandblad gepubliceerde platte steen, zijn er ook een paar tinnen voorwerpen uit de Oude Gracht te voorschijn gekomen, waarvan twee lepels en een klein schaaltje mij bekend zijn. Het schaaltje is in particuliere han-

De voorwerpen dateren allen uit de 2e helft van de 17e eeuw. De ene lepel en het schaaltje zijn met de roos gemerkt; het schaaltje is door D. I. of D. J. gemaakt, het meesterteken op de lepel is moeilijk te ontcijferen.

Tinmerk voor keurtin op de lepel. In de kroon de letters A.V.C.

den, de ene lepel is in bruikleen afgestaan aan het Centraal Museum door de heer B. van Hees, de andere lepel bevindt zich in mijn werkplaats aan het Begijnehof.

In Utrecht merkte men tot omstreeks 1638 met de gekroonde hamer en de roos samen. Omdat hier van de roos alleen sprake is, komt een datering na 1638 in aanmerking, als we er van uit gaan dat